

Reflesiones ecolóxicues: herba y praos n'El Valle d'Ardisana

ELOY GÓMEZ PELLÓN

Nel fondu de la rasa costera, na parte más occidental del Conceyu de Llanes, ábrese nuna superficie de poco más de sesenta y dos kilómetros cuadraos un valle carauterísticu de les tierres baxes del Oriente d'Asturies, llendáu pel sur pol cordal llitoral del Cuera. Ye nel cume del Cuera onde naz El Ríu las Cabras qu'esguila a escape pel valle, faciendo un calce fondu antes de llegar a la mar. Queda asina dibuxáu un guapu paisaxe onde predominen tonos verdes, matizaos polos colores agrisaos de les peñes caliares. Les pequeñes ondulaciones del fondu del valle contrapónense coles accidentaes estribaciones de la sierra, que se configura comu un escalón del Cordal.

Una mesma xeografía, un aprovechamientu asemeyáu de los recursos naturales y una mesma perceición cultural dieron a la xente d'**El Valle d'Ardisana** un sentimientu compartíu d'identidá. La organización territorial del valle, que funde los sos raigaños nes dómines medievals, igua cuatro parroquies: *Ardisana, Caldueñu, Vibañu y Meré*. El poblamientu que se fizo a lo llargo de los sieglos, especialmente col crecimentu demográficu del sieglu XIX, fizo que

cada parroquia quedara integrada por delles aldees y llugares, que son pequeños poblamientos que salpiquen un paisaxe accidentáu.

El paisaxe ye perverde y frondosu pola mor de les temperatures templaes y les munches lluvies, cosa que compensa lo muncho que caltrien los suelos kársticos. Les munches lluvies y l'alta humidá relativa, propies del clima atlánticu, acentúense n'El Valle d'Ardisana pola disposición de la sierra, una barrera que fai qu'haya más lluvia y más cielos tapecíos. Gracias a que los suelos del fondu del valle son llanos y a lo muncho que caltrien prauticóse dende hai munchos siglos l'agricultura, que vivió de llau de la ganadería nes tierras llanes y nes lladeres de les montañes, asina comu na parte alta de la sierra, onde les condiciones naturales permitien pastos frescos estacionales. Nesta parte del monte, la explotación de los recursos forestales ye otra de les actividaes hestóriques de la xente del valle.

Los camudamientos fechos col pasu'l tiempu pola ación antrópica tresformaron permuncho'l paisaxe, cosa de la que queden señales que permiten averase a lo qu'esti paisaxe foi en tiempos pasaos, particularmente camentando que l'actividá principal d'esta xente foi la de l'agricultura. Sicasi, les tresformaciones n'agricultura, comu la de los dos caberos siglos enanchando progresivamente'l pesu de la ganadería so l'agricultura, terminaren por afeutar a la imaxe del Valle d'Ardisana. Les importantes manches forestales d'antáñu peramenorgaren pola mor del avance de los praos, hasta quedar namás asitiaes nos requexos del so territoriu, onde entovía puen vese importantes conxuntos d'árboles autóctonos de carbayos, bedules y castañales. Axúntense a éstos, umeros, salgueros y brimeres que del llau del ríu son un restu mui escasu de lo que fueron n'otru tiempu.

El paisaxe d'El Valle d'Ardisana apaez güei domináu polos praos y los pastos, qu'ocupen la parte más grande de

la superficie agraria. Pero mientras estos, de propiedá comunal en xeneral, amenorgaron, los praos dende'l sieglu XVIII, y sobre too nel sieglu XIX y la primera mitada del XX, ganaron terrén a los comunales, gracias a los *cierros* fechos pol campesináu pernecesitáu que naguaba por recursos. Asinamesmu na segunda mitada d'esti sieglu los praos apoderáronse de muchos espacios dedicaos antes a tierra llabrao, que ta agora dedicao non al cultivu de cereales comu antañu, sinón a les llamaes *praderes* artificiales, de producción intensiva dafechu.

Esti cuadru illústrase señalando que mientras a mediados del sieglu XVIII la superficie pa prau nel conxuntu de les tierres d'una casería de tipu mediu d'El Valle d'Ardisana andaba pel cuarenta por cientu, nel ecuador del sieglu XX averábase yá al setenta por cientu y agora anda pel ochenta y cincuenta por cientu. Esta tresformación, que taba tovía principiando nos años venti d'esti sieglu, entamara na segunda mitada de la centuria decimonónica, cuando la incapacidá d'una economía agraria de calter agrícola emburrió a los paisanos, p'atender a les sos necesidaes, a orientase a la ganadería, nel marcu d'una situación que nun yera diferente nes tierres baxes y medies del Principáu y de la faza cantábrica en xeneral.

Poru, el crecimientu de los espacios de prau y de pastu amosaba una economía ganadera con una cabaña que diba crecer mucho dende los años venti, al llegar les primeres vaques suices, que multiplicaron la producción de ganáu del país y yeren más afayadices pa la producción averada al mercáu. Más prestoses entovía resultaron les vaques de raza frisona a mediaos del presente sieglu. Al meyorar la renta del campesináu será posible, nos años sesenta, superar dafechu la economía de subsistencia, dexando de valir el maíz comu dieta de los campesinos y avanzando asina la superficie averada al aprovechamientu de los praos.

II

La herba ye la collecha fundamental de los praos naturales, lo mesmo pol trabayu que suponía que pol beneficiu que daba p'alimentar al ganáu pel iviernu. Los trabayos yeren más grandes nos praos de la parte alta del valle, que yeren los más alloñaos de la casa. Ye precisamente nestos praos onde menos se notó la mecanización de los últimos trenta años, onde menos se nota'l so efeutu, poco afayadizos pa les nueves téuniques. Nestos praos sigue siendo la herba comu hai años, polo que camentando la munchísima enerxía humana invertida na so producción resulta namás ventaxosa poles unidaes económicques llograes, porque'l rendimientu por unidá de trabayu ye escasu enforma.

La herba entamó tradicionalmente pelos praos más húmedos, los *que tán más de llau del ríu*. Arrodiaos pola *sebe*, fecha d'ablanu, salgar y lloréu y que-yos da total autonomía, nestos praos entama la herba al entamar el branu, antes de que creza demasiao y s'encame. Lo mesmo pasa colos praos que tán nes *eríes*, llendaos polos *hínsos*, a los que l'ordenamientu consuetudinariu de les parroquies del valle-yos daba un períodu de recoleición qu'entamaba a mediaos de xunetu, pola mor de la supeditación de los aprovechamientos d'esos praos a los intereses del común. El desaniciu de la *derrota* adelantó pa estos praos la herba hasta la mesma época que pa los praos de ribera.

Más tarde vase a la herba a los praos más alloñaos y *más metíos pel monte*, pola mor de que tien menos fuerza y crez menos. Tamién estos praos tienen la independendencia que-yos da una paré de piedra y delles vegaes gracias a una *cárcoba*, que ye una muria que se levanta con tierra de la fuécana que queda de llau, de manera qu'a l'altura de la paré súmase la fondura del fosu.

Finalmente vase a la herba a los *praos zarraos en tierres del común*, arrodiaos tamién por una paré o, mesmamente, por alambre d'espínu. Nestos praos cuasi nun pue

haber mecanización.

En xeneral, el trabayu ye mui asemeyáu ente unos praos y otros. Hasta hai poco más de cuarenta años segá-bense tolos praos con *gadaña*, usada de contino polo menos dende'l sieglu XVII o XVIII. Nos primeros años sesenta d'esti sieglu entamóse l'usu de segadores motorizaes, probaes a lo primero nos praos más llanos y dempués n'otros afayadizos anque pindios, quedando namás ensin segar a *gadaña* los más emplunos y con piedres. El llabor de segar ye mui duru, especialmente a *gadaña* y lo mesmo segar *herba secu* que *verde*, ye un trabayu d'homes. La *gadaña* cabruñase col *martiellu* y la *yunca* y afilase cola *piedra d'afilar*, que'l segador lleva dientru d'un recipiente de madera (*el gaxapu*), colgáu del cintu.

Gracies a los nuevos fertilizantes la herba adelantóse y nun termina yá nos últimos díes de xunetu o primeros d'agostu, sinón na primera quincena de xunetu, faciendo asina posible la esplotación más intensa. En tando maduro la herba y dempués de segalo, recuéyese. Lo segao queda unes hores en suelu pa que lo dore'l sol y dempués *esmaráñase*. Nos díes siguientes, si nun llueve, comu ye probable pol calter del clima, espárdese curioso usando *praderas hendidas* o *praderas horcadas*. Entrambes tienen un mangu bifurcáu, pero mientres les primeres se faen *hendiendo* la madera del mangu, les segundes fáense con un mangu en forma de *horca*.

L'agua, que ye frecuente y persistente, especialmente l'orbayu, ye una torga pa estos llabores, faciéndolos más llargos y, pola mor d'ello, más duros. En tou casu, la muncha humidá del ambiente y la rosada faen que los paisanos faigan tolos díes, al caer la tarde, montones pequeños pa que la humidá afeute menos a la herba. Estos montoninos llámense *burullos*. Toos estos llabores faenlos igual homes que muyeres, con ropa afayadizo pa defendese de les quemadures del sol.

El pasu que vien darréu ye convertir la herba en *montu-*

nes, que tienen l'altor d'una persona y un metru y mediu de diámetru. Los montones queden defendíos del agua, que resbala per ellos si nun ye demasiao fuerte. Nos praos más difíciles nes lladeres del valle, onde suel haber dalguna cabaña con *henal*, trespórtense estos montones con dalgún sistema d'arrastre, que nos casos más elementales y frecuentes ye con un palu llargu de punta, llamáu *palanca*, que se mete per debaxu del montón p'atar ésti con un cordel y llevalu con dalgún animal. Otros sistemas d'arrastre son el *ramu* o otros asemeyaos, que consisten n'eslizar, col tiru d'un animal, un aparatu de dos llargueros de madera enllazaos por unes cuantes vares tresversales nes que se pon la carga. Pa qu'esta carga d'herba nun se mueva póngase una fila de palos verticales metíos nos llargueros que van pel suelu.

Nos praos llanos del fondu del valle, y tamién nos menos pindios, el mediu tradicional de tresporte ye'l *carru*, que yera'l del país hasta los años venti y que dempués fue camudando. A los paisanos sigue prestándoyos la tracción animal pa ésti y pa otros trabayos agrícolas. Pa llevar la herba'l carru lleva vares d'ablanu entretexies, que se sofiten en palos verticales que van metíos na plataforma del carru. Estes paredes móviles de *zardu* reciben el nome de *lladrales*. Cuandu la carga ye mui grande, comu suel pasar cola herba, auméntase la capacidá del carru con *armaduras*, complementaes con un palu altu en forma de forca y que llamen *horcaú*, puestu nel cabezal del carru. Pa que nun caiga la herba póngase per enriba d'ella una vara llarga, *la vara de trincar*, que recuerre'l carru a lo llargo y va del *horcaú*, na parte delantrera, a *la rabela*, na parte d'atrás.

Comu yá se dixo enantes, la herba almacénase, menos lo de los praos que tán lloñe y tienen la so cabaña, nel *henal*, que se distribúi per distintes construcciones de llau de la casa. Pola mor d'ello resérvense comu *henales* les plantes superiores de les *cortes* o *cases de ganáu*, y les plantes superiores de los *gobaios* y *pendueces*, que son dis-

tintos cobertizos pa guardar los preseos y la collecha. En tou casu, son espacios nos que s'alcuentren *milanas* o *boquerones* pela parte d'alantre y dalguna paré de *zardu*, fechu con vares d'ablanu. L'almacenamientu de la herba ye un llabor de munchos trabayos nel que participen homes y muyeres: unos echen la herba con *palas de dientes* y otros cálquenlo con munchu polvu alreduor, pa qu'entre más.

Pero los *henales* nun son los únicos sitios onde s'almacena la herba. Dende hai dellos siglos, *las varas d'herba* son parte del paisaxe hestóricu d'Asturies y, por supuesto, tamién d'El Valle d'Ardisana. Llámenles equí tamién *palancas*, términu que nun tien nada que ver col mediu de tresporte del mesmu nome. Las *palancas* son grandes montones d'herba, fechos alreduor d'un palu de dellos metros d'altura y enriba una base de cuatro a siete metros de diámetru. La palanca lleva muncha herba porque se pisa munchu mientres se fai y pola mor d'ello complementa la función de los *henales* y tienen muncha utilidá, qu'esplica la so persistencia.

Cuandu lo permite la producción de los praos, faen los paisanos al entamar la seronda un segundu corte pa herba, y aunque nun llega a ser de la mesma calidá, ye valoratible comu alimentu ivernal del ganáu. A lo del primer corte llámenlo *prima*, mientres que lo del segundu corte tien el nome de *toñá*. Los llabores pa esta segunda herba son asemeyaos a los de la prima, pero dan más trabayos, porque comu les plantes tienen más cazumbre y les condiciones climátiques son menos favoratibles, los esfuerzos son más grandes y más llargos.

Nos últimos tiempos tán tresformándose bien aína munchos llabores que tienen que ver cola herba, gracies al afitamientu del mou de producción mercantilista, remanáu pol utilitarismu de les práutiques, buscando los meyores rendimientos. Nesti sen, hai qu'esplicar qu' aunque l'ensiláu d'herba *verde* nun tuvo munchu ésitu n'El Valle

d'Ardisana, de lo que ye prueba los pocos silos que s'atopen, nun pasó lo mesmo col tractor pa la herba, mui usáu pal tresporte del verde y de la herba o pa facer los modernos *rulos* o *rollos* plastificaos, iguaos pa conservase con poca intervención humana. La despoblación y l'avieyamientu de la población, de llau de la presión mercantilista, lleva a una aceutación nun mui grande, pero significativa.

III

Viose enantes la importancia que los praos tuvieron y tienen na organización económica d'El Valle d'Ardisana. Pero, comu yá se dixo tamién, los pastos son un espaciu esceicional ente los aprovechamientos ganaderos. Los praos de propiedá individual dedicaos a pastiar son pocos, porque esta práutica contradiz la idea d'optimización que remana la ganadería moderna. Los praos presten cuandu al dar pastos estacionalmente, llogren alternar esta producción cola herba. Esto ye lo que suel pasar nos praos de la parte alta del valle, que comu namás dan un corte tienen pastu perbono de primavera y seronda.

Los pastos tienen más importancia nos terrenos del común de la parte más alta del valle. La prueba de la so importancia ye la muncha normativa consuetudinaria qu'antañu taba presente n'ordenances que surdieren de los conceyos parroquiales del valle y qu'agora almiten implícitamente los paisanos. Esta normativa consuetudinaria rixe dafechu tolos usos d'estes superficies comunales, al marxe de les disposiciones que tienen que ver con elles.

Hasta los primeros años del sieglu qu'acaba, el ganáu grande quedaba na corte ente ochobre y abril, anque al principiu y al final d'esti períodu salieren a los praos de cerca casa p'aprovechar los pastos xugosos de temporada. Tolos díes, al escurecer, llevaben los paisanos esti ganáu a les *cortes* pa dormir. Pola cueta, el ganáu más pequeño pasa la iverpada nes tierres comunales más baxes, abellugándose nos *invernales* o nes cabañes. Nos últimos díes d'abril, llevábase'l ganáu más grande a los comunales de la

sierra, aprovechándolos dende distintos niveles ecolóxicos determinaos na normativa, gracias a un sistema de *rayas*. Al movese los ganaos más grandes d'un espaciu a otu ente rayes, esti espaciu ocupábenlu los ganaos más pequeños, masimizando asina los aprovechamientos de los pastos pola mor d'aprovechar la herba que dexa'l ganáu más grande.

De la que llegaben los primeros fríos de la seronda, baxábense los ganaos más grandes a les zones baxes pa metelos na cuadra otra vuelta, pasando'l ganáu pequeño al espaciu que quedaba llibre. Too esto ye posible si se cumplen los alcuerdos de los conceyos abiertos, ente los que taben los que regulaben cómo pastorar los ganaos, que se facía cola llamada *vecería*, qu'obligaba a tolos vecinos tolos díes a recoyer la *vez* del so vecín. Los terrenos del común contaben con cabañes pal ganáu, aunque'l bon tiempu braniegu faía posible que'l ganáu tuviera albintestate cuasi tol branu. Son cabañes de planta rectangular, con cubierta a dos agües y d'un pisu namás, pa guardase'l ganáu y el pastor. Tamién había *chozos* o construcciones perpequeñes, en dellos casos de planta circular con falsa cúpula, que namás valíen pal pastor.

Entavía les superficies comunales son importantes, anque amernogaes polos asaltos individuales y, especialmente, les repoblaciones d'especies de fuera nos años sesenta. Hai que dicir que'l cambiu del ganáu a raza frisona fizo que les nueves vaques nun seyan afayadices pa los aprovechamientos comunales, a los que van agora les vaques del país y, aunque menos, les poques suices qu'hai pela zona. Si pastia muncho equí la reciella (oveyes y cabres). Los montes comunales formen los Montes d'Utilidá Pública, que s'aprovechen según normativa llegal. Tolos años y dempués de pidir permisu los vecinos de les parroquies del Valle d'Ardisana, la Xefatura Provincial del ICONA fai públiques les llamaes *cargues ganaderes*, equivalentes al númberu de cabece de ganáu que pue llevar

caún d'estos espacios, asina comu'l períodu d'aprovechamientu y les condiciones del mesmu.

L'amenorgamientu d'espacios y el crecimentu del ganáu dan llugar a controversies ente l'Alministración pública y los ganaderos, viendo éstos que se multiplica la carga ganadera por unidá de superficie. Esto pon de manfiestu'l pocu aciertu de la repoblación, oxetu fundamental de la polémica.

En resume, tol panorama trazáu constitúi'l paradigma de la fonda simbiosis ente la xente d'esti valle del Oriente Asturianu y el mediu natural onde viven, del que resulta un mou de vida agrariu que vien camudando nos últimos siglos dende la esplotación de los recursos agrícolas a la de recursos ganaderos, que se convirtieron a lo llargo los siglos n'oxetu de la so actividá primordial, d'alcuertu con un granible equilibriu ecolóxicu. Esta simbiosis permitió optimizar los aprovechamientos y masimizar los recursos, en marcu d'un sistema cultural nel que'l dinamismo de dellos elementos nun torgó la conservación d'otros, anque con dalgún perxuiciu nesti sen. Asina, anque son munches les tresformaciones sufríes y los conflictos que se levantan, iguóse una permanencia cultural que ye fonte d'un sentimientu compartíu d'identidá.